

Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları

Birinci Dünya Savaşı başlamadan, Rusya tarafına geçmeleri, Rus ordusuna öncülük ve rehberlik yapmaları ve ordunun güvenliği için ciddi tehlike oluşturmaları radikal önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Geçici Kanun ile Ermeniler buldukları yerlerden çıkarılarak yurdun başka bölgelerine zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşının devam ettiği bu sıkıntılı günlerde bile zorunlu göçe tabi tuttuğu Ermenilerin geride bıraktıkları malları konusunda bir takım hukuki düzenlemeler yaparak bu malları koruma altına almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Zorunlu göç, Talimatname, Emvali metruke, Emvali metruke komisyonları.

Hasan Güner*

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 was a turning point or a break point for the relationship between the Ottoman Empire and the Armenians. As a result of the Treaty of Berlin signed after the War, the Ottoman Empire undertook to make reforms in the areas inhabited by the Armenians and report these reforms to the Signatory Parties. Thus, the Armenian issue became an international issue. As the reforms seen as a turning point to Armenian independence were intentionally suspended by the Ottoman Administration and Western States remained unconcerned to the subject for a while, Armenian community and political organizations gave rise to terrorism especially from the 1880s. Several bloody attacks were carried out by Armenian organizations between the years of 1890-1914. The Ottoman Empire always showed tolerance to all the activities of the Armenian gangs, so to speak, took measures by way of an aspirin against the wound almost gangrened. However, the Armenians' siding with Russia before the beginning of the World War I, their leadership to the Russian army and posing a serious hazard to the safety of the Ottoman army required to take radical measures. In this respect, with the temporary law enacted on May 27, 1915, the Armenians were removed from their location and were subject to the forced migration to other parts of the country. Even in the hard times of World War I, by making legal arrangements for the goods left behind by the Armenians that enforced

Özet

Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasındaki ilişkilerde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bir dönüm noktası veya bir kırılma noktası olmuştur. Savaş sonrası imzalan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahatlar yapmayı ve yaptığı bu ıslahatları, antlaşmaya imza koyan devletlere bildirmeyi yükümlenmiştir. Böylece Ermeni meselesi uluslararası bir mesele halini almıştır. Ermeni bağımsızlığına gidecek yolda önemli dönemeç olarak görülen ıslahatların Osmanlı yönetimine bilinçli bir şekilde sürüncemede bırakılması, Batılı devletlerin konuya bir müddet duyarlı kalmaması, özellikle 1880'lerden itibaren kurulduğunu gördüğümüz Ermeni cemiyet ve siyasi yapılanmalarının teröre yönelimine sebebiyet vermiştir. Ermeni örgütleri tarafından 1890-1914 tarihleri arasında birçok kanlı eylem gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, Ermeni çetelerinin tüm faaliyetlerine karşı hep toleranslı davranmış, nerede ise kangren halini almış bu gaileye karşı, tabiri caizse hep aspirin mabiyetinde önlemler almıştır. Ancak Ermenilerin daba

(*) Maliye Uzmanı, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü.

immigration, Ottoman Empire took these goods under protection.

Keywords: Armenians, Forced migration, Abandoned goods, Regulations, the commissions of abandoned goods.

1. 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu ve Zorunlu Göç Uygulamaları

Birinci Dünya Savaşı devam ederken yurdun farklı yerlerinde Ermeniler tarafından isyanlar çıkarılmış, Ermeniler Ruslarla birlikte hareket ederek¹ Rus Ordusuna kılavuzluk ve rehberlik yapmış ve Osmanlı ordusunun geçiş yolları üzerindeki ikmal yerlerine zarar vermişlerdir.² Tehcir kararının alınmasında en önemli faktör olan Van İsyanı bütün hızıyla devam ederken, başka bölgelerde de isyanlar çıkmış ve Osmanlı ordusu cephede Ruslarla savaşmakta olduğundan, bu isyanlar bastırılmamıştır.³ Bunun üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya yolladığı yazıda özetle belirli yerlerde bulunan Ermenilerin isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır halde bulunduğunu belirterek toplu halde bulunan Ermenilerin yurdun daha güvenli bölgelerine dağıtılmaları düşüncesinde olduğunu belirtmiştir.⁴ Enver Paşa'dan gelen bu yazı üzerine, Talat Paşa, durumun nezaketi karşısında, bir kanun çıkarmadan ve Meclis-i Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermenilerin vatanın başka bölgelerine göç ettirilmesi uygulamasını başlatmıştır. Zorunlu göç uygulamasının başlamasından bir müddet sonra İtilaf Devletleri bir deklarasyon yayınlayarak Ermenilere karşı yapılan fiillerden vatandaşların ve memurların sorumlu tutulacaklarını bildirmiştir. Sevk ve iskânın sorumluluğunu daha fazla tek başına taşıyamayacağını anlayan Talat Paşa sevk uygulamalarını yasal dayanağa bağlamak için 26 Mayıs tarihli bir tezkire hazırlamıştır.⁵ Bundan bir gün sonra

da 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cibet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat*”⁶ hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Toplam dört maddeden oluşan Kanun, “*savaş halinde devlet yönetimine karşı gelenler için askeri birliklerce alınacak tedbirleri*” içermektedir. Kanunun ilk iki maddesi şu şekildedir.⁷

Madde 1- Vakti seferde Ordu ve Kolordu ve Fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları abali tarafından herhangi bir suretle evamiri hükümete ve müdafal memleket ve muhafazal asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet görürlerse derakap kuwayi askeriye ile en şiddetli surette te'dibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esnasında imba etmeğe mezun ve mecburdurlar.

Madde 2 - Ordu ve Kolordu ve Fırka kumandanları icabata askeriye mebni veya casusluk ve hıyaneilerini bissettikleri kura ve kasabat abalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Kanunun birinci maddesine göre; savaş zamanında; ordu, kolordu, tümen

- (1) Sarıay, Yusuf, “Sevk ve İskân” *Türk-Ermeni İbtifa Makaleleri*, (ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:122, Ankara, 2011, s. 213.
- (2) Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 29.
- (3) Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said; Kara, Recep, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 307.
- (4) Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Aralık 1982, sayı 81, belge 1830.
- (5) Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s. 33-38.
- (6) Bu Kanun Miladi 1 Haziran 1915 tarihli ve 2189 sayılı Takvim-i Vakayi'de yayımlanmıştır. Kanunun günümüz Türkçesi ile ismi, hükümet Uygulamalarına Karşı Gelenler İçin Askeri Açıldan Alınacak Tedbirler Hakkında Geçici Kanundur. Ancak Kanun halk arasında ve kamuoyunda kısaca Tehcir Kanunu olarak adlandırılmış ve bu ismi ile bilinmiştir. Arapça kökenli bir kelime olan tehcir kelimesinin sözlük anlamı, yurdundan çıkarma, hicret ettirme, sürme; göç ettirme, göç etmesine sebep olma anlamlarına gelmektedir. (*Türkeç Sözlük*, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1998, s. 2167) Tehcir etmek ise; bir yerden göç ettirmek, sürmek olarak tanımlanmaktadır. (www.tdk.gov.tr) Osmanlı tarih terminolojisinde ise tehcir kelimesi, bugünkü tabirle tam olarak, ilke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan “zorunlu göç” karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle tehcirin anlamı, çoğu kimsenin ve özellikle Ermeni diasporasının kullandığı, yurt dışına çıkarma anlamındaki “deportation”la eşdeğer değildir. (Halaçoğlu, Yusuf, *Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011, s. 39)
- (7) Kardeş, Salahaddin, *Tehcir ve Emvali Metruke Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 19.

komutanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir surette hükümet emirlerine, ülke savunması ve asayişin korunmasına ilişkin uygulamalar ve düzenlemelere karşı muhalefet, silahlı tecavüz ve direniş görürlerse, derhal askeri kuvvetler ile en şiddetli surette önlem almaya ve tecavüz ve direnişi tamamen yok etmeye yetkili ve mecbur tutulmuşlardır. İkinci maddesine göre de; ordu, müstakil kolordu ve tümen komutanlarının, askeri gereklerden ötürü veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve beldeler halkını, tek tek veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskân ettirebileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla ordu, kolordu ve tümen komutanları ile bunların vekillerine ve müstakil mevki komutanlarına memleketin savunması, asayişin korunması amacıyla verilen emirlere itaat etmeyen ve silahla karşı koyanları cezalandırma ve yok etme yetkisi verilirken, casusluk veya ihanet eden köy veya kasaba halkını, teker teker veya toplu olarak *başka yerlere nakletme izin ve yetkisi ise sadece ordu, kolordu ve tümen komutanlarına verilmiştir. Böylece sevk yetkisi herkese tanınmamıştır.* Kanunun üçüncü maddesinde yürürlüğe giriş tarihi, dördüncü maddesinde de uygulamasından sorumlu olanlar belirtilmiştir.

Kanun metninde, herhangi bir etnik grup, zümre, ırk, din ve mezhep belirtilmediği veya ima edilmediği gibi devletin bir bölgesi de esas alınmamış, isyana teşebbüs eden tüm unsurlar, bu Kanun kapsamında değerlendirilmiştir. Zorunlu göç uygulaması, Birinci Dünya Savaşı sırasında, devlete isyan eden düşmanla iş birliği yapan yani devlet aleyhinde faaliyette bulunan Ermeniler başta olmak üzere bazı Rumlar, diğer azınlıklar ve Müslümanlara ayırım gözetilmeden uygulanmış bunlar isyan etme ihtimalleri bulunan vatanın bir başka bölgesine nakledilmiştir.⁸ Ayrıca göç ettirme işi idari tasarruflara değil, kanun hükmüne dayandırılmıştır.⁹

2. Geride Kalan Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanununda, kimlerin ve niçin zorunlu sevke tabi tutulacağı düzenlenmiş ancak zorunlu göçe tabi tutulan kimselerden geriye kalacak malların ne olacağı ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Ermenilerin sevk edilmesi kararı ile birlikte sevk edilen kimselerden geriye kalan malların ne olacağı ile ilgili düzenlemeleri de yapmıştır. Yapılan düzenlemeler ve taşraya gönderilen talimatlar ile keyfi uygulamaların ve yasadışılığın önüne geçilmek istenmiştir.

Zorunlu sevk tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu ile ilgili ilk düzenlemeler genel kabule göre Meclis-i Vükela'nın 30 Mayıs 1915 tarihli tehcir kararında ve sevk tabi tutulan Ermenilerin sevk ve sevkle ilgili meydana gelebilecek sorunların çözümü için görevlendirilen İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından hazırlanan yine aynı tarihli talimatnamede yer almaktadır.¹⁰

2.1. Meclis-i Vükela Kararı

Sevk ve İskân Kanununun uygulanması idarecilerin yorum ve anlayışına bırakılmamış, uygulamanın nasıl yapılacağı esaslara bağlanmıştır. Bu doğrultuda Meclis-i Vükela tarafından 30 Mayıs 1915 tarih ve

(8) Dündar, Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 63.

(9) Kardeş, age., s.11-12.

(10) Öte yandan Taner Akçam Ermeni malları konusundaki ilk düzenlemelerin bu tarihten önce yapıldığını iddia etmektedir. Akçam'a göre; Ermeni malları konusunda yapılan ilk düzenlemeler 17 Mayıs ve 23 Mayıs 1915 tarihlidir. 17 Mayıs 1915 tarihli ilk karar ile ülkeyi terk edenlerin ve asker kaçaklarının mallarına hükümetçe el konulması; 23 Mayıs 1915 tarihinde İçişleri Bakanlığının Dördüncü Ordu Komutanlığına yolladığı resmi yazıda ise nakledilen Ermenilerin taşınır mallarını ve eşyalarını yanlarında götürebilecekleri belirtilerek emvali gayri menkuleye dair mufassal talimat derdesti tebliğdir ifadesinin yer aldığını ifade etmektedir. (Akçam, Taner, Kurt Ümit, *Kanunların Rubu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-33) Ancak isyan eden veya Devlet aleyhine faaliyetlerde bulunan Ermenilerin ve diğer unsurların sevk ve iskânları 27 Mayıs 1915 tarihli Kanundan önce de yapılıyordu. Akçam'ın belirttiği bu düzenlemelerin ülkeyi terk edenleri, asker kaçaklarını ve 27 Mayıs 1915 tarihinden önce çeşitli sebeplerle nakledilenleri kapsaması muhtemeldir.

163 numaralı karar¹¹ alınarak sevk ve iskânın nasıl yapılacağı ile geride kalan malların durumu ile ilgili esaslar belirlenmiştir.¹² Meclis-i Vükela kararında sevk gerekçeleri, sevke tabi tutulacak yerler, yeni iskân bölgeleri sevk güzergâhında can ve mal güvenliğinin sağlanması gibi uyarılar yer aldığı gibi Ermenilerden sevki gerekenlerin yeni iskân bölgelerinde kesin bir surette yerleşene kadar işlerinin Muhacirin Tahsisatından sağlanması ile ilgili hükümler de yer almaktadır. Ayrıca kararda, göç ettirilene geçmekteki ekonomik durumları nispetinde emlak ve arazi verileceği, muhtaç durumda olanlara ikamet edecekleri yeni evlerinin yapımı için yardım yapılacağı, ihtiyaç sahibi çiftçilere ve sanatkârlara tohumluk, araç ve gereç verileceği, terk ettikleri yerlerde kalan mal ve eşyaların aynen veya kıymetlerinin kendilerine münasip bir şekilde iade edileceği belirtilmiştir.

4 Meclis-i Vükela kararında taşınır eşyaların yanında taşınmazların durumu ilgili açıklamalar da yer almaktadır. Kararda; boşaltılan köylere göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirileceği, sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak ve arazilerin kıymeti takdir edilerek göçmenlere dağıtılacağı, kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan taşınmazların ise sayım, cins tespiti, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacağı, göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerlerin açık artırma ile satışı veya kiralanmasının yapılacağı, elde edilen gelirlerin kendilerine verilmek üzere sahipleri adına emaneten mal sandıklarında tutulacağı, ortaya konan işlemlerin yapılması sırasında meydana gelecek masrafların Muhacirin Tahsisatından ödenmesi, terk edilmiş malların korunması ve yönetiminin sağlanması ve bu konudaki talimatname hükümleri ile verilecek emirleri uygulamak üzere, doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olmak

üzere bir başkan ile biri dahiliye memurları arasından diğeri ise maliye memurları arasından seçilecek ve atanacak iki üye olmak üzere toplam üç kişiden oluşan komisyonların kurulması ve görev yerlerine gönderilmesi, komisyon gönderilmeyen yerlerde ise talimatname hükümlerinin valiler tarafından uygulanması gerektiği belirtilmiştir. *Böylece ilk defa terk edilmiş malların korunması ve yönetiminin sağlanmasından sorumlu olacak bir komisyon kurulmasından komisyonun tam ismi belirtilmeden bahsedilmiştir.*

2.2. 30 Mayıs 1915 Tarihli Talimatname

Sevk ve iskân kararının alınmasından sadece üç gün sonra yani 30 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından toplam 15 maddeden oluşan *Abval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayısıyla Maball-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname*¹³ hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Talimatname yayımlandıktan bir gün sonra anılan müdürlük tarafından ilgili vilayetlere gönderilmiştir. Hazırlanan Talimatname esas itibari ile sevk ve iskânın hangi ana ilkeler etrafında yapılacağı ile ilgilidir.¹⁴

Talimatnamede; sevki gereken ahalinin sevklerini temin görevinin mahalli memurların idaresine ait olduğu (madde 1), sevk edilen Ermenilerin yolculuk esnasında canlarının ve mallarının korunması ile yiyecek temini ve istirahatlerinin yolculuk güzergâhında yani geçtikleri yerlerde bulunan yönetim

(11) Meclisi Vükela Kararı için; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskân (1878-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:91, Ankara, 2007, s. 155-157.

(12) Sarıay, agm., s. 216.

(13) Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Mart 1983, Yıl 32, sayı 83, Belge Numarası 1916, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s. 129-133; Talimatnamenin günümüz Türkçesi ile ismi, *Savaş Hali ve Olağanüstü Siyasi Zorunluluklar Dolayısıyla Başka Yerlere Nakilleri Yapılan Ermenilerin Yerleşme ve Beslenmesiyle Diğer Hususları Hakkında Yönetmeliktir.*

(14) Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tebdir Olayı*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No:5, Van, 1990, s.113.

makamlarına ait olduğu, bu konuda meydana gelecek gevşeklik ve ilgisizlikten sırasıyla bütün memurların sorumlu olduğu (madde 3), yerleşme yerlerine gelen Ermenilerin durumun gereğine ve yerine göre ya ayrı olarak mevcut köy ve kasabalara ilave suretiyle inşa edilecek evlere veyahut hükümet tarafından belirlenecek yerlerde kurulacak köylere yerleştirileceği, köylerin sağlığı korumaya uygun ve tarım ve bayındırlığa uygun yerlerde kurulmasına dikkat edilmesi gerektiği (madde 4), yerleşme bölgelerinde köy kurulmasına uygun boş arazi, kullanıcılarının mirasçı bırakmadan ölümü sonucunda devlete kalan topraklar ve devlet arazisi bulunmadığı takdirde devletin mülkiyetinde bulunan çiftlik ve köylerin bu yönde kullanılmasının uygun olacağı (madde 5)¹⁵ belirtilmiştir. Bu madde ile yerleşme bölgelerinde köy kurmak için öncelikle boş arazilerin, mirasçı bırakmadan vefat edenlerden devlete kalan arazilerin ve diğer devlet arazilerinin kullanılacağı, bunlar bulunmadığı veya ihtiyacı karşılamadığı takdirde emlak miriyeden yani devletin mülkiyetinde bulunan çiftlik ve köylerin bu iş için kullanılacağı belirtilmiştir. Kullanıcıların mirasçı bırakmadan ölümü sonucunda devlete kalan topraklar ise mülkiyeti devlete ait ancak tasarrufu kullanıcısında olan miri topraklar olabileceği gibi ölen kişinin özel mülkiyetinde olan yani tapulu toprakları da (Arazi Kanunnamesinin ifadesiyle “*mülk arazi*”) olabilecektir.¹⁶

Talimatnamenin ilerleyen maddelerinde; Ermeni iskân edilecek köyler ve kasabalarla yeniden kurulacak Ermeni köyleri sınırının Bağdat treniyle bağlantı hatlarından ve diğer demiryollarından en az yirmi beş kilometre uzak bulunması gerektiği (madde 6), ilave suretiyle köyler ve kasabalara yerleştirilen Ermeniler ile yeni tesis edilecek köylerde iskân edilen ahalinin nüfus kaydına esas olabilecek bir surette sağlam ve düzenlilikle ev itibarıyla her ailenin isim, şöhret, yaş, sanat, geldiği ve yerleştiği yeri ve aileyi teşkil eden aile bireylerinin isimlerini ve yaşlarını

gösteren bir defter düzenleneceği (madde 7), kendisine ayrılan yere iskân edilen bir kimsenin bağlı olduğu komisyonun izni olmaksızın ve yörenin güvenlik kuvvetlerinden özel belge almaksızın başka yere gitmesinin yasak olduğu (madde 8), beslenme ve yerleşme konularının sağlanması ve çabuklaştırılması ve ahalinin sağlığının korunması ve refahının sağlanmasıyla ilgili işlerin mahallerin en büyük mülkiye memurlarının yetkili amir olmak üzere muhacirin komisyonlarına ait olduğu, muhacirin komisyonu bulunmayan mahallerde ise Muhacirin Nizamnamesine uyularak yeniden teşkilinin gerekli olduğu (madde 10), belirtilmiştir.

Ayrıca nakledilen *Ermenilerin taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceği* (madde 2), kendileri için ayrılan yere gelen ahalinin kesin şekilde yerleşmesine kadar beslenmesi ile muhtaç olanların evlerinin yapımının dahi göçmenler ödeneğinden karşılanmak üzere hükümet'e ait olduğu (madde 9), *yerleştirilen her aileye*

(15) ATBD'sinin 83. sayısında Talimatname çevirisi yapılırken arazi-i haliyye ifadesi sahihsiz topraklar şeklinde ifade edilmiştir ki bu ifade hatalıdır. Arazi-i haliyye kavramı sahihsiz arazileri değil boş arazileri ifade etmektedir. Çünkü buralar henüz özel hukuk kişilerinin mülkiyetinde, tasarrufunda ya da kullanımında bulunmayan yerlerdir. Yoksa bu yerler üzerinde devletin mülkiyet hakkı vardır. Zira İslam hukukunda ve buna paralel olarak gelişen Osmanlı uygulamasında özel mülkiyette bulunan arazi ile vakıfların mülkiyetinde bulunan arazi dışında kalan tüm arazinin devletin mülkiyetinde ya da hüküm ve tasarrufu altında olduğu kabul edilmiştir. Türk hukuku da bu uygulamayı benimsemiştir. 4721 sayılı Medeni Kanun'un 715. maddesi de sahihsiz yerler ile yararı kamuya ait malların, devletin hüküm ve tasarrufunda olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan hali arazi kavramı Türk hukukunda da kullanılmaktadır, bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde yürürlükte bulunan mevzuatta, henüz kimsenin mülkiyetinde bulunmayan yerleri kastetmek için 'hali arazi' kavramı kullanılmıştır. Yine madde metninde arazi-i miriye ve emlak miriye ifadeleri geçmektedir ki arazi-i miriye devlete ait tüm arazileri ifade ederken emlak miriye ise yine devlete ait ancak mülkiyete geçirilmiş yani bir nevi tapulu hale gelmiş yerleri ve arazileri ifade etmektedir. Bu anlamda arazi-i miriye daha genel bir anlama sahipken emlak miriye daha dar bir anlama sahiptir.

(16) Talimatname metninde ifadesini bulan arazi-i mahlule, miri arazide kullanıcının (tasarruf eden kişinin), özel mülkiyette bulunan arazilerde ise malikin mirasçı bırakmadan vefatı üzerine devlete intikal eden araziye ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bu araziler, bir zamanlar herhangi bir kişinin mülkiyetinde ya da tasarrufunda iken (miri arazide olduğu üzere) bu kişilerin mirasçı bırakmaksızın vefatı nedeniyle sahihsiz kalmış yerlerdir. Osmanlı hukuk sisteminde bu gibi yerlerin mülkiyetinin ya da tasarruf hakkının devlet intikal ettiği kabul edilmiştir. Özel mülkiyette bulunan arazide, malikin mirasçı bırakmadan vefatı halinde devlete intikal eden arazinin mülkiyetidir; buna karşılık miri arazinin çıplak mülkiyeti devlete ait olduğu ve burayı kullananlar bu araziler üzerinde yalnızca İslam ve Osmanlı hukukuna özgü bir tasarruf hakkına sahip oldukları için miri araziye tasarruf edenlerin mirasçı bırakmaksızın vefatı halinde devlete intikal eden bu arazinin tasarruf hakkıdır.

geçmişteki ekonomik durumları ve şimdiki ihtiyaçları dikkate alınarak uygun miktarda arazi verileceği (madde 12), bu arazinin ayrılması ve dağıtımının muhacirin komisyonuna ait olduğu (madde 13), ayrılan arazinin sınırları ve dönümü ayrılıp tayin edildikten ve geçici alındı kâğıdı karşılığında sahiplerine dağıtıldıktan sonra, tapu ve emlak işlemlerine esas olabilecek düzenli bir biçimde özel defterine kayıt olunacağı (madde 14), *ihtiyaç sahibi sanatkârlara ve tarımla uğraşanlara münasip miktarda sermaye veyahut araç ve gereç verileceği* (madde 15) belirtilmiştir.

Talimatnameyi dikkatle incelediğimizde Ermenilerin sevklerinin güvenli ve problemsiz olarak yapılarak can ve mal güvenliklerinin sağlanması (madde- 1, 3), yeni iskân yerlerine adapte olabilmeleri ve insani bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerinin temin edilmesi (madde- 2, 4, 5, 9, 10, 12, 15) ve sevke tabi tutulan bu kimselerin yeni yerleşim yerlerinde de tehdit unsuru olmamaları için dikkat edilmesi gereken hususlar ve güvenlik kaygıları (madde 6, 8) göze çarpmaktadır. Ayrıca sevk edilen bu insanların hem nüfus hem de bunlara dağıtılacak arazi kayıtlarının düzenli bir biçimde tutulmasının amaçlandığı görülmektedir.¹⁷ Öte yandan Talimatnamede sevke tabi tutulan Ermenilerin sadece geride bıraktıkları taşınır haklarında düzenleme yapılmış ancak taşınır dışındaki kalan taşınmazları, alacakları ve borçları hakkında herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte Talimatnamenin yürürlüğe konmasını müteakip taşraya gönderilen emirlerle Talimatnamede yer almayan konular hakkında gerekli yönlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda sevk edilen kişilerin ekonomik durumları ve içinde buldukları durum itibarı ile ödeme güclüğü çekecekleri düşünülerek borçları ertelenmiş¹⁸ ve Ermenilerin geride bıraktıkları malların bedelleri hükümet tarafından sahiplerine ödeneceğinden, bunların korunarak sahipleri adına satılması gerektiği taşraya bildirilmiştir.¹⁹

2.3. 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname ve Emval-i Metruke Komisyonlarının Kurulması

Ermenilerin sevkinin fiilen başlaması ile birlikte sevke tabi tutulan bu kimselerin geride bıraktıkları mallar konusu çözümlü hiçte kolay olmayan önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Gerçi Meclisi Vükela Mazbatasında zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların geleceği ile ilgili bazı açıklamalar yapılmış; bu doğrultuda 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatnamenin 2. maddesinde göçe tabi tutulan Ermenilerin nakil esnasında taşınabilir eşyalarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilecekleri belirtilmiştir. Tüm taşınabilir eşyalarını yanlarında götürebilmeleri teknik olarak mümkün olmayan Ermeniler ancak imkanları dâhilinde taşınır haklarında götürebildiler. Dolayısı ile geride önemli miktarda taşınır eşyayı da bırakmak zorunda kalmışlardı. Sorun sadece taşınır haklarında sınırlı da değildi, ayrıca geride kalan taşınmazlar yani evler, binalar dükkânlar, arazi ve arsalar vardı. Taşınmazların akıbeti ile alakalı yukarıda belirtilen Meclisi Vükela Mazbatasında bazı açıklamalara yer verilmiş, ancak bu açıklamalara 30 Mayıs tarihli Talimatnamede hiç değinilmemişti. Bu nedenle 30 Mayıs 1915 tarihli Talimatname Ermenilerin geride kalan taşınmazları, alacakları, borçları hakkında yetersiz kalıyordu. Üstelik zorunlu göçe tabi tutulan kimselerin yanlarında götüremedikleri taşınır haklarında yapılacak işlem de belli değildi. Bu nedenle Meclisi Vükela Mazbatasında da belirtildiği üzere Ermenilerin geride kalan malları hakkında daha detaylı ve açıklayıcı bir hukuki düzenlemeye acilen ihtiyaç vardı.

(17) Bununla birlikte sevk ve iskânın uygulandığı dönemin koşulları göz önüne alındığında kısa bir zaman diliminde bir yerden başka bir yere sevk edilen on binlerce kişinin hem nüfus hem de bunlara dağıtılan malların düzenli bir kaydının tutulabilmesi çok zor hatta imkânsız gözükmektedir.

(18) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), s. 157. 1 Haziran 1915

(19) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), s. 161. 9 Haziran 1915

Bu ihtiyaç doğrultusunda 10 Haziran 1915 tarihinde toplam 34 maddeden oluşan *“Abval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Abire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”*²⁰ hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Talimatname dikkatle incelendiğinde şu üç ana konu etrafında şekillendirildiği görülecektir.

- 1- Terk edilmiş malların idaresi için komisyon kurulması ve bu komisyonların görev ve yetkileri, (madde 1, 2, 23-34)
- 2- Sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu, (madde 2-10, 20-22)
- 3- Göçmenlerin iskâmı (madde 11-19)

Öncelikle Talimatnamede zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları emlak, arazi ve diğer konuların idare ve yönetiminden sorumlu olmak üzere özel olarak teşkil edilecek komisyonların kurulacağı belirtilmiş (madde 1), ilerleyen maddelerde de boşaltılan köyler ve kasabalarda bulunan bütün terk edilmiş emlakın bu Yönetmelik hükümleri doğrultusunda idare ve yürütülmesinin terk edilmiş mallar idare komisyonlarına²¹ ait olduğu (madde 23), belirtilerek birinci maddede kurulacağı belirtilen özel komisyonların isminin terk edilmiş mallar idare komisyonu olduğu açıklanmıştır. Böylece hem 30 Mayıs 1915 tarihli Meclisi Vükela kararında kurulacağı belirtilen komisyonlar hayata geçirilmiş, hem de emvali metruke mevzuatı kapsamında ilk defa terk edilmiş mallar idare komisyondan bahsedilmiştir. Özel olarak atanmış bir başkan ve iki üye olmak üzere (üyelerden biri mülkiyeden diğeri maliyeden atanacaktı) toplam üç kişiden oluşacak olan terk edilmiş mallar idare komisyonları (madde 30) Ermenilerin geride bıraktıkları malların yönetimi ve tasfiyesi konusunda yetkili kılınmıştır. Bu komisyonların kurulması sonrasında terk edilmiş mallar hakkındaki tüm işlemler Talimatname hükümleri doğrultusunda bu komisyonlar

aracılığı ile yapılacaktır. Bu komisyonların ilk görevi ise bir köy veya ilçenin boşaltılmasından sonra zorunlu göçe tabi tutulan kimselelerden geride kalan ve içinde eşya bulunan tüm binaların idare komisyonları tarafından uygun görülecek memur veya özel heyet tarafından derhal mühürleyerek emniyet altına alınması olmuştur. (madde 2) Eşyalı binaların mühürlenmesi ve emniyet altına alınmasında yetki komisyonlardadır ancak uygulamayı komisyonların bizzat kendisi değil görevlendireceği memurlar ya da heyetler yapacaktır. Böylece Ermenilerden geriye kalan eşyalı binalar emniyet altına alınarak gerek eşyalı evlerin gerekse de ticari işyerlerinin ve içindeki eşyaların usulsüz kullanımlardan ve yağmadan korunması amaçlanmıştır.

Talimatnamede terk edilmiş mallar idare komisyonlarının kurulması, yetkileri ve çalışma usullerine ilişkin olarak yer alan diğer hükümler ise şu şekildedir: Terk edilmiş mallar idare komisyonları terk edilmiş malların yönetimi hususunda idari yönden doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretine bağlı olacak ve Bakanlığın emirleri doğrultusunda görev yapacaktı. Bununla birlikte kabul ettikleri ve uygulayacakları kararlar ve yapacakları işlemler hakkında yerel hükümeti de bilgilendireceklerdi. (madde 24) Talimatname hükümlerinin uygulanması ile terk edilmiş malların korunması ve idaresi için gereken komisyon ve beyetin oluşturulması Dâhiliye Nezaretinden alınacak izne bağlı olacak, maaşlı memurların görevlendirilmesi ve Dâhiliye Nezaretinden alınacak emirler ile bu Talimatname hükümleri çerçevesinde talimat ve açıklamaların düzenlenmesi terk edilmiş mallar komisyonlarına aitti, düzenlenen yönerge ve açıklayıcı yazıların bir sureti

(20) Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Aralık 1982, Yıl 31, sayı 81, Belge Numarası 1832, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1982, s. 147-148; Talimatnamenin günümüz Türkçesi ile ismi, Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Dolayısıyla Başka Yerlere Nakledilen Ermenilere Ait Mallar ve Emlak ve Arazinin Yönetim Şekli Hakkında Yönetmeliktir.

(21) Talimatname metninde komisyonların ismi emval-i metruke idare komisyonları olarak geçmektedir. Ancak biz günümüz okuyucusunun daha kolay anlayabilmesi için bunu terk edilmiş mallar idare komisyonu olarak kullanmayı daha yararlı bulduk ve bu şekilde kullandık.

vilayet makamına verilecekti. (madde 25) Bu komisyonlar Dahiliye Nezaretinden aldıkları talimatlar ve bu talimatnamenin belirlediği hükümler çerçevesinde emirler ve açıklamalar düzenleyebilecekti ve bu durumdan yine il katına bilgi vereceklerdi.

Boşaltılan yerlere yerleştirilmek üzere göçmen gönderilmesi ve bunlarla ilgili ayrıntılı işlemlerin yapılması göçmen komisyonu ve memurlarına ait bir görev ise de bu gibi yerlerde (ahalisinin zorunlu göçe tabi tutulduğu yerler) yerleştirme işlemlerinin çabuklaştırılması ve düzenlenmesi, genel yerleştirme işlemlerinin kontrol ve denetimi, bu doğrultuda yerel hükümetle anlaşarak karar alınması ve uygulanması da terk edilmiş mallar idare komisyonlarının görev ve yetkileri (madde 26) arasında sayılmıştır. Göçmenlerin Ermenilerden kalan boş yerlere iskânı konusunda terk edilmiş mallar idare komisyonlarının daha etkin olacağı düşünülmüş olmalı ki bu komisyonlar Ermenilerden kalan malların yönetim ve tasfiyesinden ayrı olarak, Ermenilerin boşalttığı bu yerlere göçmenlerin yerleştirilmesi işlemlerini yapmak ve yapılan bu işlemleri denetlenmek ile de görevlendirmiştir.²²

Ayrıca komisyonun gördüklerinin ve araştırdıklarının sonuçlarını ayrıntılı olarak ve yaptığı işlerin özetini en az on beş günde bir Dahiliye Nezaretine ve vilayete bildirmekle yükümlü olduğu (madde 27), terk edilmiş mallar idare komisyonunun malları yönetme konusunda ve bu Talimatname hükümleri çerçevesinde yazılacak yazıların tebligatının yerel memurlar tarafından yerine getirileceği (madde 28), terk edilmiş mallar idare komisyonu üyelerinin atandıkları bölgelerde bulunan tek edilmiş malların, emlakın ve arazinin²³ yönetim ve korunması ile hesap işlerinden ortaklaşa sorumlu olduğu (madde 29), haberleşme ve yazışmaların Başkan tarafından veya Başkanın kendi yerine seçtiği üye tarafından Başkan namına yapılacağı (madde 31), terk edilmiş mallar idare komisyonu başkanının, uygun gördüğü üyeyi bu Talimatnamede bulunan bir konunun

araştırılmasına ve denetimine veyahut bizzat yapılmasına memur edebileceği (madde 32), terk edilmiş mallar komisyonu başkanına, göçmen ödeneğinden verilmek üzere günlük bir buçuk ve üyelerine de birer lira ödenek tahsis edildiği gibi görev nedeniyle görev yerlerinin çevresindeki yerlere gittiklerinde ayrıca yolluk verileceği (madde 33), komisyon atanmayan veya gönderilmeyen illerde bu Talimatname hükümlerinin uygulanmasının yerel hükümetlere ait olacağı (madde 34) belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere hükümet terk edilmiş mallar idare komisyonlarından gördüklerinin ve araştırdıklarının sonuçlarını ayrıntılı olarak bildirmesini istemektedir. Bunu *istemekteki gayesi varsa düzenlemelerin eksikliklerini görmek, gelecek bilgiler ve yönlendirmeler doğrultusunda bu eksiklikleri gidermek ve belki de ne önemlisi tüm yurttaki uygulamaların birliğini sağlamaktır.*

Sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu, Talimatnamede detaylı olarak düzenlenen diğer bir önemli husustur. (madde 2-10, 20-22) Yapılan düzenlemeler doğrultusunda öncelikle içinde eşya bulunan tüm binaların mühürlenerek hemen koruma altına alınacağı, koruma altına alınan bu eşyaların cinsi, miktarı, takdir edilen değerleri ve sahiplerinin isimleri uzun uzadıya belirtilerek deftere yazıldıktan sonra, kilise, okul ve han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere taşınarak sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı yerleştirileceği ve eşyanın korunmasına özen gösterileceği, eşyanın özelliği ve miktarı ile sahiplerinin ismi ve alındığı yer ile muhafaza edildiği yeri bildirir bir kayıt defteri düzenleneceği, düzenlenen defterin aslının yerel hükümete ve onaylı bir suretinin ise terk edilmiş mallar komisyonuna verileceği (madde 3), sahipleri belli olmayan taşınabilir eşyanın ise, bulunduğu köy adına kaydedilerek muhafaza edileceği yani

(22) Bu düşünce de haklı bir düşüncedir. Çünkü bu komisyonlar nerede ne kadar bina, arazi, eşya kaldığını en iyi bilecek durumdadır. Buna göre de göçmenlerin dağıtımını yapmak daha kolay olacaktır.

(23) Yönetmelik metninde emval ve emlak ve arazi-i metruke diye ayrı ayrı belirtilmiş olmasına rağmen bugünkü anlamda "mallar" kelimesi hem emlak hem de araziye kapsamaktadır.

saklanacağı (madde 4), mevcut taşınır lar arasında durduğu zaman bozulma ihtimali olan eşya ile hayvanların, komisyonun uygun göreceği bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacağı ve satış bedelinin sahibi biliniyorsa sahibi adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veyahut kasaba adına emanete alınması için mal sandıklarına teslim edileceği, satılan malın cinsi, miktarı, kıymeti ve kime ait olduğu, alıcısı ve bedelinin, detaylı olarak özel deftere kaydedileceği ve defterin altının açık artırma heyeti tarafından onaylanacağı, açıklandığı gibi bir tutanak düzenlenerek aslının yerel hükümete ve onaylı bir suretinin ise terk edilmiş mallar idare komisyonuna verileceği (madde 5) belirtilmiştir. Maddedeki ifadelerden Ermenilerin tüm hayvanlarını yanlarında götüremedikleri ve geride kalan bu hayvanların bakım ve idaresinin bir takım sıkıntılara sebep olduğu, bu yüzden de bir an önce satılmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bundan da *Ermenilerin geride bıraktıkları hayvanların göçmenlere dağıtılmasının düşünülmeyeceği* anlaşılmaktadır. Kiliselerde bulunan eşya ve tasvirler ile kutsal kitapların deftere kaydedilerek bir tutanağa bağlanacağı ve yerlerinde korunmalarına özen gösterileceği, daha sonra bu eşyaların, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildikleri yerlere yerel hükümet tarafından gönderileceği (madde 6), nakledilen kimselerden her birine ait terk edilmiş emlak ve arazinin cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri isimleriyle birlikte deftere geçirileceği ayrıca her köy ve kasabaya ait terk edilmiş emlak ve arazi için de terk edilmiş mallar cetvelleri düzenlenerek idare komisyonuna verileceği (madde 7), terk edilmiş emlak ve araziden alınacak mahsul ve ürün bulunduğu takdirde bu ürünlerin komisyon tarafından belirlenecek kişilerden oluşan bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacağı ve satıştan elde edilen bedelin sahibi adına emaneten mal sandıklarına teslim edileceği ve bir tutanak düzenlenerek aslının yerel hükümete ve onaylı bir suretinin ise idare komisyonuna teslim edileceği (madde 8) belirtilmiştir. Böylece *gerek 3. madde*

gereğince Ermenilerin boşalttığı yerlerdeki mallar için iki adet kayıt defteri gerekse de geride kalan mallardan elde edilecek ürünler için terk edilmiş mallar idare komisyonları tarafından iki adet tutanak düzenleneceği ve bunların birinin mahalli yönetime diğerinin de terk edilmiş mallar komisyonuna verileceği açıklanmıştır.

Talimatnamenin 9. maddesinde; henüz hasat edilmemiş ekili yerlere ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünlerin kefalet karşılığında ve sözleşme ile ortakçılık yoluyla isteklilere verilmesinin uygun olacağı, bu suretle elde edilen kira²⁴ ve satış bedellerinin dahi sahipleri adına mal sandıklarına teslim edileceği belirtilmiştir. Ancak bu maddenin Askeri Tarih Belgeleri Dergisindeki çevirisi hatalı yapılmış bu da bir takım yanlış anlamalara sebep olmuştur.²⁵ Şöyle ki Talimatnamenin orijinal metni "*Zer'iyat ve mahsulat-ı mevcudeye müşteri bulunmadığı takdirde kefalet tahtında bamukavele münasafa tarikiyle taliplilerine itası caiz olup bu surette vaki olan icar ve bayiiye mütebassıl mebalığ dahi eshabı namına mal sandıklarına teslim edilecektir.*" şeklinde verilmiş; madde günümüz Türkçesine çevrilirken de "Mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde hemen ödenmek koşulu ve anlaşarak eksiltme yolu ile isteyenlere verilebilir. Bu surette elde edilen kiralama ve satış parası dahi sahipleri adına mal sandığına teslim edilecektir." şeklinde çevrilmiştir. Orijinal metinde yer alan "*münasafa tarikiyle taliplerine itası*" ifadesi hatalı olarak "*anlaşarak eksiltme yoluyla*" şeklinde çevrilmiştir. Hâlbuki münasafa kelimesi eksiltme

(24) İcardan yani kiradan sadece nakit parayı anlamamak lazımdır çünkü ortakçılık şeklinde yapılacak bir kiralamada elde edilen ürünün belli bir oranının kira bedeli olarak verilmesi de mümkündür.

(25) Örneğin Tayfun Eroğlu bu maddeye mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı durumlarda mallar isteyenlere bedelinin altında verilecektir şeklinde yer vermiştir. (Eroğlu Tayfun, *Tebcirinden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 32); Hilmar Kaiser de tarladaki ürünlerin açık artırma ile satışının gerçekleşmemesi durumunda ürünün satışının parayla ödeme karşılığında ürünün değerinin altında olabileceğini belirtmiştir. (Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımını Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma*, (der. E.J.Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 2005, s.135-136). Gerek Tayfun Eroğlu'nun gerekse de Hilmar Kaiser'in maddeyi bu şekilde anlamasına çevirideki "*eksiltme yoluyla*" ifadesinin sebep olması muhtemeldir.

anlamına değil *ortakçılık, yarı yarıya paylaşma, iki hisseli olarak* anlamına gelmektedir.²⁶ *Dolayısı ile* henüz hasat edilmemiş ekili yerlere ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünlerin anlaşarak eksiltme yoluyla değil; hisseli olarak, ortakçılık yoluyla veya bölüşerek iki kişiye verilmesi şeklinde istenlere verilmesi söz konusudur. Zaten satım ihalesinin eksiltme yolu ile yapılması mümkün değildir ve işin ruhuna aykırıdır. Ayrıca ATBD'deki çeviride "*bemen ödenmek koşulu*" ile ifadesine yer verilmiştir ki orijinal metinde bu anlama gelecek veya bu anlamı çağrıştıracak bir sözcük mevcut değildir.

Talimatnamenin 10. maddesinde; yerleri değiştirilen kimselere ait taşınmazların tasarruflarına yönelik olarak sahipleri tarafından nakilden sonra düzenlenen vekâletnameler üzerine hiçbir işlem yapılmayacağı belirtilmiştir. Bu madde ile Ermenilerin yerlerinden ayrıldıkları tarihten sonra taşınmazları üzerinde vekaletname düzenleyerek tasarrufta bulunmaları yani herhangi bir işlem yapmaları engellenmiştir. Burada dikkat çekici olan husus hükümet'in Ermenilerin yerlerinden ayrıldıktan sonra vekâletname ile işlem yapmalarını bütün malları için değil, sadece taşınmazlar için engellemiş olmasıdır. Yani Ermeniler yerlerinden ayrıldıktan sonra da taşınmazları, alacakları ve borçları üzerinde vekâletname düzenlemek sureti ile işlem yapabileceklerdir. Sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların durumu hakkında Talimatnamede yer alan diğer düzenlemeler ise şu şekildedir. Satın almak için isteklisi bulunmayan emlak ve arazinin, bu arazilerin imar ve muhafazasını yapan ve kusurlarından dolayı meydana gelebilecek tahribatı ve oluşacak zararların ödenmesini üstlenen ve bu doğrultuda kuvvetli teminat gösteren isteklilere iki seneyi geçmemek üzere kiralanabileceği (madde 20) gerek satılan gerek kira ve yarı yarıya paylaşma suretiyle verilen emlak ve arazinin cins ve miktarı, yeri ve satış ve kira bedeli ile kiracısını ve satın alanını bildirir ayrıntılı cetvellerin düzenleneceği

(madde 21),²⁷ satış ve kiradan elde edilen paranın sahibi adına emaneten mal sandıklarına verileceği, sonradan yapılacak tebligat ve bilgilendirme doğrultusunda bu paranın sahiplerine ödeneceği (madde 22), belirtilmiştir.

Talimatnamede yer verilen önemli diğer bir husus da göçmenlerin *iskânıdır*. Gerek Balkan Savaşları sonrasında Balkanlardan gerekse de Birinci Dünya Savaşı dolayısı ile Kafkaslardan Anadolu'ya doğru yoğun bir nüfus göçü olmuştur. Bu göçmenlerin iskânı, yaşamlarını sürdürebilecekleri uygun binaların tedariki ve geçimlerini sağlamaları için boş ve dağıtımına uygun arazilerin sağlanması hükümeti meşgul eden önemli bir sorundu. Bu sorunlara etkili, kolay ve uygulanabilir bir çözüm olarak Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması sonrasında boş kalan binaların ve arazilerin kullanılması düşünülmüştür. Bu doğrultudaki ilk açıklamalara 30 Mayıs 1915 tarihli Meclisi Vükela kararında yer verilmiş ve Ermenilerin boşalttığı köylere göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirileceği belirtilmiştir. *Göçmenlerin* ve aşiretlerin Ermenilerin boşalttıkları yerlere *iskânının nasıl yapılacağı* Talimatnamenin 11-19. maddelerinde daha detaylı olarak düzenlenmiştir. Buna göre; tahliyesi sağlanan köylere göçmenlerin yerleştirileceği ve mevcut binaların ve arazilerin her göçmen ailesinin ihtiyacı ve yapabileceği tarım işleri göz önüne alınarak geçici belgeler ile dağıtılacağı (madde 11) belirtilmiştir. Bu madde ile hükümet, boşaltılan köylerdeki Ermenilerden kalan binaların ve arazilerin göçmenlere dağıtımını amaçlamıştır. Sevke tabi tutulan Ermenilerden kalan binalara Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi ile birlikte hem bu göçmenlerin iskân sorunu çözüme kavuşturulacak hem de Ermenilerin daha önce yoğun olarak yaşadığı yerlerde yapılacak bu iskânlar ile muhtemel güvenlik riskleri en

(26) Münasafa kelimesi; yarı yarıya bölüşme, iki eşit parçaya ayırma (Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s. 866); ikiye bölmek, iki parçaya taksim etmek, bir kimseyle bir şeyi bir malı bölüşmek anlamlarına gelmektedir. (Amid, Hasan, *Ferbeng-i Amid*, Tahran, 1369 (1950), Cilt 2, s. 1852)

(27) Bu maddenin orijinal metninde de yine münasafa suretiyle kelimesi geçmektedir. Ancak ATBD'deki çeviri yine hatalı olarak eksiltme suretiyle kiraya verilen şekilde yapılmıştır.

aza indirilmiş olacaktır. Zaten 2 Mayıs 1915 tarihinde Enver Paşa'nın Talat Paşa'ya yolladığı ve yukarıda da içeriginden bahsettiğimiz yazıda Enver Paşa, Ermenilerin boşalttığı yerlere Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesini arzu ettiğini belirtmiştir.

Yerleştirilen göçmenlerin nüfus kayıtlarına esas olabilecek bir surette ve ev itibarıyla isimlerinin, geldiği yerin, yerleştirildiği yerin ve yerleşim tarihinin düzgün ve detaylı olarak deftere kaydedileceği; kendilerine dağıtılan binaların ve arazinin cinsi, türü, adet ve kıymeti ve bulunduğu yerin ayrıca belirtilerek deftere kaydedileceği, yerleştirilme suretiyle kendilerine verilen emlak ve arazi miktarını belirtir bir belgenin kendilerine verileceği (madde 12), yerleştirildikleri köylerde mevcut bulunan binaların ve dikili ağaçların iyi bir şekilde korunmasından o köye yerleştirilen bütün göçmenlerin zincirleme olarak sorumlu olduğu, eğer bunlarda herhangi bir yıkılma ve bozulma olursa tahribatın kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın bedelinin köylünün tümünden tazmin edileceği ve bu işin faillerinin derhal köyden çıkarılacağı ve göçmenlik haklarının düşeceği (madde 13), göçmenler yerleştirildikten sonra geriye kalan köylere de o civarda bulunan göçebelere yerleştirileceği ve onlara da aynı göçmenler gibi işlem yapılacağı (madde 14), şehir ve kasabalarda (ilçelerde) boşaltılan evlere öncelikli olarak şehirli ve kasabalı göçmenlerin yerleştirileceği ve bu göçmenlere geçmişteki iktisadi ve mali durumları ile imar kabiliyetleri (yapıcı güçleri) göz önüne alınarak yeteri kadar arazi verileceği (madde15), dükkân, han, fabrika, hamam ve depo gibi gelir sağlayan binalarla göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binaların ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlıkları dışında kalan emlak ve arazinin idare komisyonları veya bu komisyonların gözetimi altında olarak mahallerin mülkiye ve maliye memurlarından oluşan heyetler aracılığıyla ve açık artırma suretiyle satışa çıkarılmasının uygun olduğu (madde 16),

il ve ilçelere yerleştirilen göçmenlerin nüfusa geçirilmesine esas olabilecek düzgünlükte isimlerini ve kendilerine verilen arazinin çeşidini, miktarını ve kıymetini gösterir bir defter tutulacağı (madde 17), il ve ilçeler ile bunların civarında bulunan bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik ve bunlara benzeyen yerlerin bunların bakım ve korunmalarına gücü yeten ve uzmanlığı olduğunu ispat edenlere ve bu doğrultuda senet vermek ve kefil göstermek şartıyla ihtiyaç ve işleme kapasiteleri oranında göçmenlere dağıtılabileceği ve kimlere ne kadar emlak ve arazi verildiği özel defterine kaydedildikten sonra, mülk ve arazi verildiğini gösterir bir belgenin kendilerine verileceği, bu gibi emlaktan göçmenlere dağıtılmayan ve verilmeyenlerin on altıncı madde gereğince açık artırma ile satılacağı (madde 18) belirtilmiştir. Bu madde ile hükümet bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlik gibi yetiştirilmesi belli bir uzmanlık isteyen yerleri bunların bakımını bilen ve korumaya gücü yeten kimselere dağıtmayı amaçlamıştır. Dağıtım yapılacak kimselerin de senet vermesini ve kefalet göstermesini (kefalet gösterilmesi yazılı olabileceği gibi sözlü beyan şeklinde de olabilecektir) şart koşarak göçmenlerden güvence istemiş ve belli bir mali sorumluluk yüklemiştir.²⁸ Talimatnamede göçmenlerle ilgili olarak yer alan diğer bir açıklama da 19. maddede yer almaktadır. Buna göre; boşaltılan köy ve kasabalara göçmen sıfatı ile yerleştirilecek olan veyahut yerleştirilmesini isteyen kimselerin, göçmen sıfatına sahip olduklarını ve başka bir tarafa gönderilmediklerini ve yerleştirilmediklerini veya göçmen olup da oralarda yerleştirilmek üzere özel olarak gönderildiklerini gösterir resmi bir belge göstermelerinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Talimatnamenin göçmenlerle ilgili maddeleri dikkatle analiz edildiğinde görülecektir ki; *Hükümetin Ermenilerden kalan*

(28) Maddedeki bu ifadeler genelde göçmenlerin bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlik vb. yerler için para ödeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak madde metninden direkt para verileceği anlamı çıkmamaktadır. Çünkü senet kelimesini sözleşme olarak düşünebileceğimiz gibi senedin sadece para ile ödeneceğini de düşünmemek gerekir. Ödeme şekli ürünü elde ettikten sonra belli bir oranda ürün verme şeklinde de olabilir.

mallar konusundaki öncelikli politikası bu malların satış yolu ile tasfiyesi değil bilakis göçmenlere dağıtılmasıdır. Ancak göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binalar, dükkân, han, fabrika gibi gelir sağlayan yerler, göçmenlerin uzmanlık alanları dışında kaldığı için verilmeyen araziler ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geriye kalan arazilerin satışı uygun bulunmuştur. Yurtlarından kopup gelen ve çok zor koşullarda yaşayan göçmenlerin içler acısı durumları²⁹ ve ekonomik güçleri göz önüne alındığında bu dağıtım büyük oranda bedava olacaktır. Öte yandan hükümet iskâna tabi tuttuğu göçmenleri de düzenli olarak kayıt altına almak istemiş ve bu kapsamda nüfus bilgilerini ayrıntılı olarak deftere kaydetme çabasında olmuştur. Bu çaba göçmenlere verilen evler ve araziler için de gözlenmektedir. Öyle ki göçmenlere verilen bu gayrimenkullerin cinsi, nevi, miktar, mevkii ve kıymeti bile tespit edilmek istenmiştir. Düzgün çalışan bir terk edilmiş mallar idare komisyonu zaten bu bilgileri taşınmazları kayıt altına alırken edinmek zorundadır. Ancak yine de içinde bulunulan savaş koşulları, on binlerce insanın bir yerden bir yere nakli gibi durumlar göz önüne alındığında bu kadar detaylı bilgi sağlanmasının ve sağlanan bu bilgilerin düzenli olarak işlenmesinin imkânsızlığı anlaşılacaktır.

3- Yapılan Düzenlemelerin Uygulanması

10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin yayınlanmasından itibaren terk edilmiş mallar idare komisyonları kurulmaya başlamıştır.³⁰ Komisyonlar, Talimatname hükümleri doğrultusunda Ermenilerden kalan malları kayıt altına almış, bozulması muhtemel olan eşyaları, terk edilmiş mallardan elde edilecek ürünleri ve hayvanları açık artırma ile satmış, bunlara ilave olarak da göçmenlerin iskânına yardımcı olmuştur. Hükümet Ermenilerden kalan malların idaresinin sadece bu işte uzmanlaşmış komisyonlarca yani terk edilmiş

mallar idare komisyonlarınca yapılmasını istemiştir. Öyle ki Balıkesir Mutasarrıflığına 27 Haziran 1915 tarihinde çekilen telgrafta, Adalar'dan sevk edilen Ermenilerin geride bıraktıkları malların daha önce Rum mallarının idaresi için kurulan Edremit Terk Edilmiş Mallar Komisyonu tarafından idaresine izin verilmemiş ve Talimatname hükümleri çerçevesinde yeni bir komisyon kurulması talep edilmiştir.³¹

Sevk kararının alınmasıyla birlikte hükümet'in geride kalan mallar hakkında yapılacak işlemlerle ilgili vilayetlerle yaptığı yazışmalar artmaya başlamıştır. Bu yazışmaların bir kısmı talimatın postada gecikmesi sebebiyle olurken, bir kısmı da talimatı kısmı ilavelerle tekrar hatırlatmaktan ibarettir.³² Sivas, Trabzon, Elazığ illeri ile Canik Mutasarrıflığına gönderilen 27 Haziran 1915 tarihli telgrafta, nakledilen Ermenilerin beraberlerinde götüremeyecekleri taşınır ve taşınmazların idare ve muhafazası hakkındaki talimatnamenin gönderilmekte olmasından dolayı şimdilik bu malların muhafazaya alınması gerektiği bildirilmiştir.³³ Komisyonların teşkiline önem veren hükümet, 28 Haziran 1915'te Kayseri Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta, terk edilmiş malların korunması ve deftere kaydedilmesi amacıyla mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon oluşturulması gerektiğini ve bu konudaki talimatnamenin de posta ile gönderildiğini bildirmiştir.³⁴

Hükümetin ehemmiyet verdiği konulardan biri de Ermenilerin geride bıraktıkları malların yabancılara ve şüpheli kimselere satılmamasıdır. Bu doğrultuda Talat Paşa terk edilmiş mallar idare komisyonlarından tüm

(29) Dündar, age., s. 89.

(30) Önder Duman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:22, Yaz 2006, s.121.

(31) Eroğlu, agt., s. 34.

(32) Bakar, Bülent, *Ermeni Tebciri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 117.

(33) *Armenians in Ottoman Documents (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No: 25, Ankara, 1995, s. 58.

(34) *Armenians in Ottoman Documents (1915-1920)*, s. 60-61.

yabancıların ve şüpheli kimselerin boşaltılacak yerlere girişlerinin ve serbestçe dolaşmalarının yasaklanmasını dolayısı ile bu kimselere geride kalan malların satılmamasını talep etmiştir.³⁵ Ancak burada şu husus iyi anlaşılmalıdır ki belgelerde yer verilen ecnebi kelimesinin Osmanlı hukuk sistemindeki karşılığı yabancı kavramıdır. Yabancı kavramı da Osmanlı Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olunmamasını ifade etmektedir. Dolayısı ile Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin bu bağlamda da zorunlu göçe tabi tutulmayan Ermenilerin bu malları almasında hukuki bir engel bulunmamaktadır.

Komisyonların çalışma usulüne ve geride kalan malların nasıl idare edileceğine dair ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşının devam ettiği bu bunalımlı günlerde yapılan işlerin bazen Talimatnameler ile belirlenen kurallara uymadığı da olabilmektedir. Yani terk edilmiş mallar idare komisyonlarının yaptığı işlemlerde yer yer hukuk dışılıklar ve yolsuzluklar da meydana gelmiştir. Malların normal değerinin altında satıldığı duyularının hükümetçe haber alınması üzerine zorunlu göçün uygulandığı hemen hemen tüm bölgelere 11 Ağustos 1915 tarihli bir telgraf gönderilmiştir.³⁶ Telgrafta zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları taşınırınların pek ucuzca elden çıkarıldığı ve karaborsacılık yapanlara bu malların yok pahasına satılarak sahiplerinin zarara uğratıldığı, yapılan işlemlerin Talimatnameye uygun olması gerektiği belirtilmiş ve yapılması gerekenler tek tek sıralanmıştır. Buna göre;

- Tahliye edilecek yerlere yabancı, şüpheli ve mahiyeti bilinmeyen hiçbir kimsenin girmesine ve gezinmesine izin verilmemesi, böyle kimseler varsa derhal bu yerlerden uzaklaştırılması,
- Ucuza mal almışlar varsa satışın feshi gibi tedbirlere başvurarak gerçek kıymetleri üzerinden satışın yapılmasına

çalışılması ve gayri meşru menfaat sağlanmasına meydan verilmemesi,

- Ermenilerin istedikleri eşyalarını yanlarında götürülebilmelerine müsaade edilmesi,
- Götüremeyecekleri eşyadan durmakla bozulacak olanlar ile zorunlu ihtiyaç maddelerinden olanların açık artırma ile satılması,
- Nakledilmemiş olan eşyadan durmakla bozulmayacakların sahipleri adına muhafaza edilmesi,
- Taşınmazlarda kira, rehin, ferağ ve haciz gibi asıl sahiplerinin mülkiyet ilişkilerini ve tasarrufunu ortadan kaldırmayacak sözleşmelerin³⁷ yasaklanması ve zorunlu göçün başlamasından şimdiye kadar yapılan işlemlerin geçersiz sayılması,
- İşlemler ve sözleşmelerde muvaazaya meydan verilmemesi,
- Satış ve ferağ gibi kesin satış işlemlerine izin verilmesi ve ecnebilere arazi ve emlak satışının yasaklanması gerektiği belirtilmiştir.

13

Terk edilmiş mallar idare komisyonları tarafından yapılan işlemlerde kural dışılıklar ve yolsuzluklar yapılmaması ve yapılan bir yanlışlık varsa bunun soruşturulması için taşraya uyarılarda bulunulmaya ilerleyen zamanlarda da devam edilmiştir. Terk edilmiş mallar konusunda işlemler sürerken, devlet memurlarının mal alımı yapması konusunda farklı bir uygulama söz konusu olmuştur. Bu anlamda genelde devlet memurlarının mal satın alması yanlış anlama veya suiistimale sebep

(35) Sonyel, R. Salahi, "Tehcir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı, *Bellekten*, Cilt: XLI, Sayı 161, Ocak 1977, s.139.

(36) Boa, Dh. Şif, 54- A388.

(37) Taşınmazlar üzerinde yapılan kiralama işlemlerinde, rehin konulmasında, haciz uygulanmasında ve vefaen ferağ verilmesinde malikin taşınmaz üzerindeki mülkiyeti devam etmektedir. Örneğin taşınmazın kiralanması işleminde taşınmazın kullanımı kiracıya aittir ancak mülkiyeti kiralayana yani taşınmazın sahibine aittir.

olacağından³⁸ yasaklanmış, özellikle adliye memurlarının bu işlemlere dâhil olmasına mesleklerinin engel olduğu bildirilmiştir.³⁹ Ancak daha sonra gerçek değeri üzerinden ve peşin parayla memurların mal almasına müsaade edilmiştir.⁴⁰

Gerek 30 Mayıs 1915 tarihli gerekse de 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin borçları ve alacakları hakkında herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ancak Talimatnamelerde değinilmeyen bu konular taşraya yollanan yönergeler ve emirlerle açıklanmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi 1 Haziran 1915 tarihinde taşraya sevk edilen Ermenilerin borçlarının ertelendiği bildirilmiştir. Daha sonra sevk edilen Ermenilerin ağnam, emlak ve aşar vergilerinin de ertelendiği taşraya bildirilmiştir.⁴¹

4- Değerlendirme ve Sonuç

Ermeniler Birinci Dünya Savaşının Osmanlı Devleti için en sıkıntılı günlerinde Ruslarla işbirliği yapmış ve Osmanlı ordusunu arkadan vurarak isyan etmişlerdir. Bunun üzerine yaşadıkları yerlerden çıkarılarak vatanın daha güvenli bölgelerine zorunlu göç ettirilmişlerdir. Tamamen güvenlik gerekçesiyle gerçekleşen bu zorunlu göç esnasında Ermeniler bazı eşyalarını yanlarında götür-bilseler bile taşınır mallarının çok önemli bir kısmını ve taşınmazlarını (arazi, arsa, bina) geride bırakmışlardır. Ermenilerden kalan bu malların korunması, idaresi ve tasfiyesi önemli bir sorun teşkil etmiştir. Hükümet bu sorunun çözümü adına Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili ilk düzenlemeyi sevk ve iskân kararını aldıktan sadece üç gün sonra yapmıştır. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclisi Vükela kararında Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi ile ilgili birçok temel esasa yer verilmiş ve bazı açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra yapılan diğer düzenlemeler Meclisi Vükela Kararında ana hatları belirlenen esaslar etrafında şekillenmiştir. Yapılan düzenlemeler ile Ermenilerin geride

bıraktıkları malları konusunda özel yetkili terk edilmiş mallar idare komisyonları kurulmuş ve terk edilmiş mallara ilişkin tüm işlemler bu işte uzmanlaşmış, anılan komisyonlar tarafından yapılmıştır. Ermenilerin geride bıraktıkları mallar bu komisyonlar tarafından önce muhafaza altına alınmış sonra da öncelik göçmenlere dağıtılmak üzere satışı mümkün olanlar satılmış, bir kısmı da kiraya verilmiştir. Yapılan düzenlemeler ile bir yandan Ermenilerin daha önce yaşadıkları yerler ile mülkiyet ilişkilerinin yani bir anlamda aidiyetlerin kesilmesi hedeflenirken diğer yandan da zor durumda olan göçmenlerin bu yerlere iskânı ile hem göçmenlerin yerleşme problemi çözülmüş hem de yeni iskânlar ile Ermenilerin daha önceki yaşadıkları yerlerde isyan edebilme potansiyelleri ortadan kaldırılmıştır.

Yapılan ilk düzenlemelerde terk edilmiş mallar komisyonunun nasıl hareket edeceği detaylı bir şekilde açıklanmasına rağmen yine de bir takım usulsüzlükler ve yanlış uygulamalar da meydana gelmiştir. Hükümet bu istenmeyen durumları haber aldığı anda olaya müdahale etmiş, usulsüzlükleri önlemeye çalışmış ve hatası olanları cezalandırma çabasında olmuştur. Yapılan bu hukuki düzenlemeler ile şekillendirilen fiili uygulamalar -yerelde uygulayıcılar tarafından bir takım yanlışlıklar, usulsüzlükler yapılsa bile- hükümet tarafından bu yanlışlıkların tasvip edilmediğinin ve malların bir takım kimseler tarafından yağmalanmasının istenmediğinin önemli göstergeleridir. Düzenlemeler yapılırken Ermenilerin alacak ve borçları örneğinde

(38) Devlete ait malların satım işlemlerini yapan memurların bu taşınmazları almaları her zaman problem kaynağı olabilmıştır. Bu nedenle ihale sürecini hazırlayan, ihaleyi yapan ve bu işlemleri denetleyen memurların diğer bir ifade ile de ihale süresinde yer alan memurların bu ihalelerden mal satın alması bugün bile etik bulunmamaktadır. Dolayısı ile o dönemde de Ermenilerden kalan malların korunması, tasnifi ve açık artırma yolu ile satışı sürecinde yer alan memurların bu ihalelere katılarak mal edinmeleri uygun görülmemiştir. Bununla birlikte bu sürecin hiçbir aşamasında yer almayan memurların ise gerçek bedeli üzerinden mal edinmelerinde bir sakınca yoktur ve bu kimselerin ihalelerden mal almaları mümkündür.

(39) Akçam, Taner, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 216.

(40) Bakar, age., s. 118.

(41) Eroğlu, agt., s. 35-36.

olduğu gibi bir takım gözden kaçan, unutulmuş hususlar olmuştur ki bu konular da taşraya yollanan emirler ve yönergeler ile çözüme kavuşturulmuştur.

Kaynakça

Akçam, Taner, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Akçam, Taner; Kurt Ümit, *Kanunların Rubu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said; Kara, Recep, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Amid, Hasan, *Ferheng-i Amid*, Cilt 2, Tahran, 1369 (1950).

Armenians in Ottoman Documents (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No: 25, Ankara, 1995.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Aralık 1982, sayı 81, 83 .

Bakar, Bülent, *Ermeni Tebirci*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

Duman, Önder, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:22, Yaz 2006 (117-161).

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları,

İstanbul, 2011.

Eroğlu Tayfun, *Tebcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tebirci*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

Halaçoğlu, Yusuf, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011.

Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma*, (der. E.J.Zürcher), İletişim yay., İstanbul, 2005.

Kardeş, Salahaddin, *Tebcir ve Emvali Metruke Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 91, Ankara, 2007.

Sarınay, Yusuf, "Sevk ve İskân" *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, (ed. Hikmet Özdemir), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 122, Ankara, 2011 (211-233).

Sonyel, R. Salahi, "Tebcir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı, *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı161, Ocak 1977 (137-175).

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tebcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No:5, Van, 1990.

Türkçe Sözlük, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1998.